

ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

УДК 343

Проблеми кримінальної відповідальності осіб з психічними розладами є актуальними, перш за все, через їх практичне значення для вирішення питань призначення і виконання покарання зазначеним особам. Кожна особа, яка вчинила злочин, в тому числі і особи, визнані судом обмежено осудними, повинні отримати від імені держави адекватну кримінально-правову оцінку вчиненому ними, яка залежить від характеру та степені суспільної небезпечності злочину і його суспільнонебезпечним наслідкам.

Зазначену проблему досліджували багато сучасних науковців та практиків, зокрема: Ю.М. Антонян, С.В. Бородін, Ю.С. Богомыгков, Л.І.Глухарєва, Н.Г. Іванов, В.А. Клименко, Г.Р. Колоколов, М.В. Костицький, М.М.Коченов, І.А. Кудрявцев, Д.Р. Лунц, А.І. Марчук, В. Мельник, Р.І. Міхеєв, А. Музика, В.В. Нагаєв, Г.В. Назаренко, В.С. Орлов, В.Г.Павлов, С.В. Полубінська, Т.М. Приходько, Ф.С. Сафуанов, О.Г. Сиропятов, В.Д.Сірожидінов, О.Д.Сітковська, С.І. Тіхенко, В.С. Трахтеров, В.В.Устименко та інші.

Найбільше суперечок серед науковців та практиків виникає через теорію та практику застосування статті 20 КК України, яка регламентує питання кримінальної відповідальності осіб з психічними розладами, які не виключають осудності. Аналізуючи статтю 20 КК України, ми бачимо, що правові наслідки обмеженої осудності можливо звести до двох основних положень: її врахування судом при призначенні покарання і можливість застосувати примусові заходи медичного характеру. Але у законодавстві взагалі не вказується, яким чином обмежена осудність враховується судом, та який механізм призначення покарання особам, визнаним судом обмежено осудними.

Фактично, дана норма передбачає зміну традиційної відповідальності, але в законі не визначені ні напрямок, ні степінь такої зміни. Яким чином суд повинен враховувати обмежену осудність, як обставину, яка обтяжує чи пом'якшує покарання – законодавець не вказав, як і не передбачив цю обставину в статтях 66, 67 КК України. Тобто, психічні аномалії злочинця можуть по-різному оцінюватися і потенційно тягнути за собою не однакові правові наслідки, навіть до прямо протилежних.

Яким чином належить враховувати суду цю обмежену осудність особи? Чи не зможе повернутися це не уточнене „врахування” свавіллям та порушенням принципу рівноправності громадян перед законом та су-

дом, коли, виходячи із однакових фактичних даних, наявності подібних психічних аномалій, один суд прийме рішення про пом'якшення відповідальності, другий – про її посилення, а третій порахує названі аномалії обставиною, яка не впливає на відповідальність. У даному випадку судді можуть керуватися тільки своєю правосвідомістю та внутрішнім переконанням.

Кримінально-правова норма «обмежена осудність» є специфічною в тому, що законодавець виділив її зі списку обставин, суттєвих для індивідуалізації кримінальної відповідальності, як особливу обставину, яка може потягнути певні правові наслідки.

Вчені висунули багато різних думок з приводу віднесення обмеженої осудності до обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання.

Наприклад, Міхєєв Р.І. пропонує визнавати психічні аномалії при призначенні покарання як обставину, яка його обтяжує у двох випадках. В першому, якщо винний використовував свої психогенетичні аномалії для вчинення злочину чи з метою ухилитися від відповідальності. У другому, якщо винний ухилявся від призначеного йому раніше лікування і знову вчинив злочин [7, с.59].

У свою чергу, Бураєва С.К., критикуючи дане твердження, зазначає про неприйнятність такого погляду на аномалії психіки, оскільки не зрозуміло, яким чином злочинець може використовувати свій психічний стан чи психічний розлад для вчинення злочину, адже він сам не доводить себе до такого стану. Це, як правило, фізіологічні процеси, які від нього не залежать. Крім того, в першому випадку саме хвороба особи стає обставиною, яка дозволяє призначити більш суворе покарання. Це не відповідає характеру гуманності кримінальної політики в цілому. По-друге, щоб визнати психогенні аномалії обставиною, яка обтяжує покарання, необхідно встановити причинний зв'язок між ухиленням від лікування і вчиненням аномальним суб'єктом злочину повторно, а також встановити, що таке ухилення від лікування підвищило у конкретній ситуації суспільну небезпечність як вчиненого, так і самого злочинця. Призначати покарання суб'єкту з аномаліями психіки більше, ніж здоровому суб'єкту, визнаючи цей психічний розлад обставиною, яка обтяжує покарання, також буде невиправданим, оскільки така оцінка даних про особу винного не відповідає принципу гуманізму [2, с.126-128].

Переважає більшість авторів пов'язує обмежену осудність із пом'якшенням покарання. При цьому одні автори апелюють до справедливості, вважаючи, що хворі не можуть нести кримінальну відповідальність нарівні зі здоровими [9, с.150]. Інші вважають, що обмежена осудність тягне за собою зниження покарання в силу прямої вказівки закону, оскільки законодавець зобов'язав суд враховувати обмежену осудність

при призначенні покарання. Треті автори пропонують вибірковий підхід до врахування психічних аномалій при призначенні покарання [1, с.164].

Назаренко Г.В. вважає, що зменшення покарання обмежено осудним особам недопустимо у випадку вчинення ними умисних злочинів, причинами вчинення яких є їх антисоціальні погляди і установки, а не психічні аномалії. Зовсім по іншому слід підходити до покарання аномальних осіб, які вчинили злочини з необережності, оскільки психічні відхилення уповільнюють психічні реакції, ускладнюють сприйняття навколишньої обстановки і прогнозування наслідків своїх дій і тим самим сприяють проявам неухважності і непередбачуваності, безпечності та самовпевненості, які є характерними ознаками суб'єктивної сторони злочинів, які вчиняються по легковажності та необережності [8, с.148-149].

На погляд Сітковського Д.В., психічна аномалія особи може і не мати ніякого впливу на механізм злочинної поведінки, тобто бути нейтральною, звідки слідує, що якщо вона враховується судом при призначенні покарання, то тільки у рамках характеристики особи злочинця, але не з точки зору обмеженої осудності [10, с.145].

Звичайно, психічні аномалії можуть пом'якшити відповідальність, оскільки під час вчинення злочину суб'єкт, який ними страждає, в силу інтелектуальних чи вольових розладів, не здатний повною мірою усвідомити ситуацію, яка склалася. Особі, яка страждає психічними аномаліями важче, в порівнянні зі здоровою людиною, втриматися від вчинення деяких дій. Виходячи із принципу справедливості, до таких осіб слід ставитись лояльніше. Також психічні аномалії злочинця можуть вимагати більш милосердного до нього ставлення з іншої причини: оскільки ці аномалії роблять його менш витривалим та менш здатним до подолання труднощів, заподіюють йому додаткові страждання. Такій особі значно важче переносити сполучні з покаранням обмеження, ніж психічно повноцінному засудженому. При визнанні судом особи такою, що вчинила злочин у стані обмеженої осудності, ця обставина за умови достатньої мотивації може бути врахована ним, як пом'якшуюча покарання. Разом з тим, обмежена осудність може і не бути врахована при призначенні покарання і залишитися нейтральною - такою, що не впливає на покарання.

Якщо особа з психічним розладом, який не виключає осудності, притягується до кримінальної відповідальності на загальних підставах, то до неї можна застосувати будь-які види покарання, передбачені діючим законодавством, відповідно до загальних правил призначення покарання.

Таким чином, судам необхідно враховувати, що особливості особи, зумовлені психічними аномаліями, належать до числа найбільш значимих її характеристик, підлягають доказуванню. Стан обмеженої осуд-

ності повинен бути відображений і оцінюватися у мотивувальній частині вироку суду. Ігнорування особливостей психічно аномального суб'єкта при розгляді кримінальної справи та призначенні покарання можуть привести до судової помилки, та можуть бути підставою для скасування вироку суду.

Маючи реальну можливість у відповідності до діючого законодавства враховувати при призначенні покарання будь-які обставини, що мають значення для повного, об'єктивного та всестороннього розгляду справи, приймаючи до уваги наявність психічного розладу, який не виключає осудність, суд повинен встановити степінь психічного розладу, який вплинув на прийняття суб'єктом злочинного рішення, і чим викликано такий розлад. Якщо психічний розлад був настільки значним, що особа не могла внаслідок цього повною мірою усвідомлювати власну поведінку, чи як вказують експерти, його свідомість була звужена, тоді врахування психічних аномалій в якості пом'якшуючих вину обставин є необхідним.

Поняття обмеженої осудності охоплює широке та багатоаспектне проблемне поле, яке увібрало в себе неоднорідні за своїм характером елементи. В подальшому якийсь час бажано вести дослідницьку роботу, проводити необхідне наукове опрацювання цього проблемного поля.

Отже, можна зробити висновки, що степінь наукового освоєння проблематики психічних аномалій суб'єкта злочину слід визнати явно не достатньою. До сьогоднішнього дня відсутня єдина наукова концепція, яка охоплює основні аспекти (кримінально-правові, кримінально-виконавчі, судово-психіатричні) обмеженої осудності, що свідчить про значну незавершеність наукової розробки, а тим більше про непідготовленість її положень до практичної реалізації.

1. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. М.: Наука, 1987. – 205 с.
2. Бураева С.К. Уголовная ответственность лиц с отклонениями в психике, не исключаящими вменяемости: Дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск. – 2002. – 182 с.
3. Кошинець В.В., Марчак В.Я. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі: теоретичні засади та практичні проблеми. Навчальний посібник. – Чернівці: Рута. – 2007. – 216 с.
4. Марчак В.Я. Деякі особливості кримінальної відповідальності обмежено осудних осіб // Вісник Прикарпатського університету. – 2007. № 18. – С. 186-192.
5. Марчак В.Я. Актуальні питання суб'єкту злочину у кримінальному праві // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції: „Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону” (22-23 листопада 2007 року). – Хмельницький: Видавництво Національної

академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького, 2007. – С. 204-206.

6. Марчак В.Я., Руляков В.І. Особливості розгляду кримінальних справ щодо неповнолітніх та застосування до них примусових заходів виховного характеру: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: „Рута”, 2007. – 130 с.
7. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности. Автореф. дис. ... докт.юрид.наук. – М. – 1995.
8. Назаренко Г.В. Невменяемость: Уголовно-релевантные психические состояния. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 207 с.
9. Ситковская О.Д. Психологические основания уголовной ответственности. – М.: НОРМА, 1998. – 285 с.
10. Ситковский Д.В. Преступность лиц с психическими расстройствами: Дис. ... канд. юрид. наук. – Махачкала. – 2006. – 182 с.

Marchak V.Y.

Limited Responsibility: Actual Questions of Practical Application

The author points out the notion of limited responsibility. In this article the questions in this sphere are shown, there is also given information about the effect of limited responsibility on criminal responsibility.

Keywords: limited responsibility, practical application, criminal responsibility, mental anomaly